

Het integrale orgelœuvre van César Franck

Voor het eerst in de fonografische geschiedenis is het integrale orgelœuvre van César Franck op zes cd's ter beschikking gekomen. Dit heugelijke feit is niet te danken aan de inzet van een Franse, katholieke organist (zoals men zou kunnen verwachten) maar aan een Duits, protestant musicus. De muziek beslaat tweederde van het leven van Franck, namelijk de jaren 1846 tot 1890 en daarvan is tot nu toe slechts een deel regelmatig uitgevoerd. Dit project van Audite kan niet anders dan voorbeeldig worden genoemd, zowel wat betreft de uitvoeringen als de presentatie.

Archief 'de Orgelvriend'

César Franck aan het orgel van de Sainte-Clotilde. Schilderij van J. Rongier (privé-collectie)

Op gezette tijden is door de jaren heen getwist over de nationaliteit van de componist. César-Auguste-Jean-Guillaume-Hubert Franck werd op 10 december 1822 in Luik geboren als tweede zoon – zijn oudere broertje was echter op 8 september van dat jaar overleden – van de 29-jarige Nicolas-Joseph Franck en

Maria-Catherina-Barbara Frings (eigenlijk Friens). In dat jaar waren Nederland en België nog niet gescheiden, zodat we hem als een landgenoot mogen beschouwen! Het is verhelderend, hier te citeren wat reeds in 1934 in het *Limburgs Dagblad* stond te lezen:

"Het zuidelijk deel van Limburg, thans

CORNELIS VAN ZWOL

behorende tot de provincie Luik, is nooit Duits, maar altijd Nederlands geweest. Het heeft reeds in 1288 zijn onafhankelijkheid verloren; maar als deel van het hertogdom Brabant is het toch een zelfstandig bestaan blijven voeren tot aan de Franse revolutie. Onder het oorspronkelijk hertogdom ressorteerde o.m. de ban Montzen, die was samengesteld uit vijf gemeenten of heerlijkheden. In deze ban en met name de heerlijkheid Gemmenich valt de oorsprong der familie Franck te zoeken, die dus niet Waals, noch Frans, noch Duits, maar Nederlands en Limburgs is. Dit klemte te meer omdat in de jaren voor en na de geboorte van de grote toonkunstenaar geheel Limburg met Luik deel uitmaakte van het Koninkrijk der Nederlanden, zodat César Franck, ook zuiver staatkundig beschouwd, als Nederlander geboren is."

Maar het grootste deel van zijn leven heeft Franck natuurlijk in Frankrijk doorgebracht en op 10 maart 1873, kort na de door Frankrijk verloren Frans-Duitse oorlog, is hij tot Fransman genaturaliseerd. Hij was toen al veertien jaar organist van de Parijse Sainte-Clotilde, waarmee hij als organist zijn eindbestemming had bereikt. De drie dubbel-cd's van Audite kregen Duitse (wel in het Engels, maar niet in het Frans vertaalde) titels mee, die zijn carrière aardig in enkele woorden samenvatten:

"VOM 'WUNDERKIND' ZUM KOMPONISTEN"

Als een tweede vader Leopold Mozart liet vader Franck zijn beide muzikale zoons zo vroeg mogelijk als wonderkind optreden, César speelde piano, zijn drie jaar jongere broer Jean-Joseph-Hubert (1825-1891) viool. Al op negenjarige leeftijd behaalde César zijn eerste prijs en er zouden er nog meerdere volgen. Bij zijn komst naar Parijs in 1835 was hij te jong voor het conservatorium, zodat hij privé-les van Antonin Reicha kreeg. Twee jaar later liet Cherubini hem tot het Parijse Conservatoire toe. Vanaf 1840 was François Benoist (1794-1878) zijn orgelleraar en van hem nam Franck later zijn onderwijsmethode over voor zijn eigen leerlingen. Uit dankbaar-

César Franck in 1846.

heid droeg Franck zijn *Prière* opus 20 aan Benoist op.

In 1846 werd Franck organist aan de Notre-Dame-de-Lorette, waar hij weliswaar over een Cavaillé-Coll orgel beschikte maar waarbij het ging om een instrument in de oude Franse traditie met een bescheiden pedaalomvang. In 1851 verhuisde hij naar de St.-Jean-St.-François en na enige vergeefse sollicitaties bij andere kerken kreeg hij in 1859 de positie aan de Sainte-Clotilde. Zijn eerste composities schreef hij niet voor orgel: als twintigjarige beleefde hij de uitgave van zijn vier pianotrio's als opus 1 en opus 2 en in 1846 oogstte hij bij grootheden als Spontini en Meyerbeer veel succes met zijn oratorium *Ruth*. In dat jaar schreef hij ook zijn eerste orgelcompositie, waarmee de eerste cd wordt geopend.

Het overzicht van de eerste dubbel-cd ziet er als volgt uit:

- *Pièce en mi bémol* (29 oktober 1846), qua omvang geschikt voor Franck's eerste orgel in de Notre-Dame-de-Lorette. Uitgave pas in 1973! (Schola cantorum). Dit is een cd-première.
- *Pièce pour Grand Orgue en la* (mei 1854). Uitgave in 1990 (Editions musicales du Marais-Jobert).
- *Andantino in g* (1856). Uitgave reeds in 1857. Voor deze opname is de uitgave van Willemsen gebruikt.
- *Fantaisie en Ut* (Version I). In 1856 componeerde Franck zijn *Fantaisie* in C, die hem in latere jaren nog meermaals zou bezighouden. Voor het eerst presenteert Audite alle versies die er van deze fantasie bestaan. Ze zijn in 1973 gepubliceerd door Forberg (drie versies), terwijl een combinatie van de eerste en de tweede versie is te vinden in de meestal gespeelde *Fantaisie* opus 16 die de reeks van de *Six Pièces pour grand orgue* opent. Deze opname van de eerste versie betreft een cd-première.
- *Cinq Pièces pour Harmonium transcrites pour Grand Orgue par Louis Vierne*. De documentatie geeft aan dat het hier om een "Premiere Recording" zou gaan, maar in werkelijkheid slaat dat op de uitvoering van Christine Kamp, besproken in de *Orgelvriend* van april 2006. Kamp nam de bewerkingen van Vierne uit 1901 in oktober 2003 op, terwijl de zes cd's van Hans-Eberhard Ross in de jaren 2004 en 2005 zijn opgenomen (precieze data zijn door Audite niet vermeld). Lichte verwarring zou kunnen ontstaan, doordat de vijf stukken verschillende aanduidingen meekregen. Bij Kamp zijn de titels: *Offertoire*, *Petit Offertoire*, *Versets en fa mineur* no. 1 & 2 en *Communion*; bij Ross luiden de titels achtereenvolgens *Andante*, *Andantino*, *Andantino poco mosso*, *Andante* en *Andantino quasi Allegretto*. De oorspronkelijke stukken van Franck zijn in 1856 gecomponeerd, voor de bewerkingen van Vierne is de uitgave van Leduc gebruikt. In hun originele vorm zijn ze reeds in 1864 gepubliceerd.

Archief 'de Orgelvriend'

- *Offertoire in A* (Allegretto moderato). Dit beknopte stuk uit omstreeks 1858 kreeg later een plaats in de verzameling *L'Organiste II*. In zijn versie voor orgel beleefte het hier zijn cd-première.
- *Fantaisie en Ut* (Version II). Gecomponiseerd in 1863, zie verder Version I.
- *Quasi Marcia* op. 22 pour Harmonium. Deze compositie uit omstreeks 1865 is de laatste waaraan de componist een opusnummer heeft gegeven. In navolging van Louis Vierne maakte Hans-Eberhard Ross hiervan de bewerking voor orgel. Het origineel is in 1868 uitgegeven.
- *Six Pièces pour Grand Orgue*. Deze bekende verzameling van zes grote orgelwerken van Franck ontstond in de periode 1859 tot 1863 en is in 1868 gepubliceerd. Voor deze opname is gebruik gemaakt van de Wiener Urtext Edition, die bij Schott is verschenen. Ze vullen de gehele tweede cd van de Audite-uitgave; achtereenvolgens:

- 1 *Fantaisie* op. 16
- 2 *Grande Pièce Symphonique* op. 17
- 3 *Prelude, Fugue et Variation* op. 18
- 4 *Pastorale* op. 19
- 5 *Prière* op. 20
- 6 *Final* op. 21

Tijdens orgelconcerten worden meestal enkele van de zes composities afzonderlijk gespeeld, maar Franck zelf speelde de complete 'cyclus' bij de eerste uitvoering op 17 november 1864 in de Sainte-Clotilde. Wat opus 17 betreft houdt Hans-Eberhardt Ross zich nagenoeg aan de metronoomopgaven van de componist, zodat de totale tijdsduur (23'28") wat lager is uitgevallen dan de meestal gebruikelijke. In de eerste uitgave van 1868 is de titel nog *Symphonie*. De *Final*, opgedragen "A mon ami Monsieur Lefébure-Wely", draagt de sporen van deze opdracht aan de organist van de Madeleine maar Franck lijkt hier, zoals in het cd-boekje wordt opgemerkt, toch ook al te verwijzen (vanaf maat 372) naar de Messiaen van *Dieu parmi nous*.

"VERKANNTES GRÖSSE..."

De tweede dubbel-cd beslaat de periode 1858 tot 1880, waarbij iets meer

dan een cd is gewijd aan een collectie met een wat omstreden reputatie, waarbij we op enkele onzekerheden stuiten – *Pièces posthumes pour Harmonium ou Orgue à pédales pour l'office ordinaire*. Ross is de eerste die alle 43 composities heeft opgenomen, waarbij hij de uitgave van Enoch uit 1905 gebruikte. De verzameling wordt vaak aangeduid als *L'Organiste II*, wat misleidend is, omdat het gaat om muziek uit de periode 1858 tot 1863, terwijl Franck pas in 1890 aan zijn onvoltooid gebleven *L'Organiste* (I) werkte. De uitgave uit 1905 was een initiatief van Francks zoon Georges (1848-1910), oudste van de vier kinderen van César Franck en Félicité Desmousseaux. Hij was geschiedenisleraar aan de meisjesschool te Sèvres en schetst in het voorwoord bij de uitgave van 1905 de ontstaansgeschiedenis van de meestal korte stukken. Een oud-leerling van Franck uit de provincie had hem om raad gevraagd voor zijn orgelpraktijk van alledag. Hij kreeg de nodige raadgevingen van Franck, die er ook enkele composities als voorbeeld aan toevoegde. Wie die oud-leerling was, heeft men niet kunnen vaststellen. "Als hij al werkelijk heeft bestaan", stelde Pierre de Bréville later vast, "is het niet onmogelijk dat deze zelf de nodige eigen composities aan de voorbeelden van Franck heeft toegevoegd", waaruit een zekere discrepantie in de kwaliteit zou zijn te verklaren. Dat is er de oorzaak van dat Charles Tournemire in de derde uitgave van 1935 niet minder dan 14 composities heeft weggelaten, terwijl hij dikwijls ook het notenbeeld van de originelen wijzigde. Het is fasci-

nerend nu voor het eerst de complete uitgave van 1905 tot leven te horen komen. Heel wat stukjes duren nog geen 20 seconden, maar er zijn toch ook substantiëlere composities bij, waarbij het meestal om een *Offertoire* gaat. Zes werken dragen de aanduiding "Grand Chœur", waarvan er vier korter dan een minuut duren en alleen de langste (track 37, 4'16") de orgelliefhebber bekend in de oren zal klinken. Boeiend is al direct het begin van de eerste cd, waar Franck in zijn *Offertoire in f* (Maestoso) de beroemde *Passacaglia* van Bach als uitgangspunt genomen lijkt te hebben voor een compositie, die zeven pagina's beslaat in de partituur. Ook de na een tweede *Offertoire* volgende *Élévation in A* is een sfeervol stuk, dankzij de Voix céleste.

In zijn zeer lezenswaardige toelichting bij de cd's wijst Martin Weyer er terecht op dat we in de collectie te maken hebben met een soort 'Orgelschule' van Franck. Evenals Anton Bruckner gaf Franck vanaf 1872 aan het Parijse Conservatoire niet zo zeer orgellessen aan zijn leerlingen als wel les in improvisatie en compositie, wat hem overigens wel eens kritiek van zijn superieuren opleverde.

- *Offertoire sur un Noël Breton pour Harmonium*. Ontstaan omstreeks 1865, uitgegeven in 1867 en door H.-E. Ross bewerkt voor orgel (uitgave Leduc).
- *Fantaisie en Ut* (Version III). De laatste versie van de *Fantaisie in C*, aanzienlijk korter dan de voorafgaande versies, ontstond in 1868 (april) voor de orgelinwijding in de Notre-Dame. Hierbij zijn het tweede en derde gedeelte vervangen door een *Allegretto non troppo* en vormt een *Grand-Chœur* de feestelijke afsluiting.
- *Entrée pour Harmonium*. Dit drie minuten durende werk componeerde Franck omstreeks 1875. Ross bewerkte het voor orgel en de uitgave verscheen pas in 1991 (Leduc).
- *Trois Pièces pour Grand Orgue*:
 - 1 *Fantaisie en La majeur*
 - 2 *Cantabile*
 - 3 *Pièce Héroïque*
Deze drie stukken componeerde

Franck voor de Wereldtentoonstelling van 1878 in Parijs. Op de Chaillot-heuvel was het Palais du Trocadéro gebouwd en Cavaillé-Coll kreeg de opdracht voor de bouw van een orgel in de concertzaal. Een primeur voor Frankrijk, want elders (Duitsland, Engeland) bestonden al zalen die over een orgel beschikten. Cavaillé-Coll had gelukkig – het was kort dag – een orgel 'in voorraad', dat eigenlijk voor een kerk bestemd was en nu onder meer met twee geweldige pedaaltoren werd uitgebreid. Het openingsconcert werd op 7 augustus 1878 verzorgd door Alexandre Guilmant; op 1 oktober behaalde Franck waarschijnlijk de grootste triomf van zijn carrière met de uitvoering van eigen werk, waaronder deze *Trois Pièces*. Het orgel bevindt zich tegenwoordig in het Auditoire Maurice Ravel in Lyon, maar is intussen wel tweemaal omgebouwd. De eerste ombouw vond plaats in 1938 door orgelbouwer V. Gonzalez, toen architect Chaillot de zaal ombouwde voor alweer een wereldtentoonstelling.

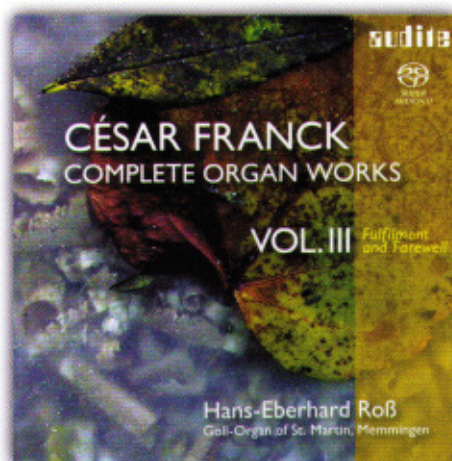
In zijn toelichting gaat Martin Weyer vooral in op de *Fantaisie in A*, die in a klein wordt afgesloten en eerst de titel *Fantaisie Idylle* had, toen Franck het werk op 10 september 1878 voltooide. Over het tweede stuk, *Cantabile*, is in het cd-boekje geen woord toelichting te vinden. Toch koos Eugène Gigout juist dit werk uit voor de uitvaart van 'Le Père angélique', zoals Franck liefdevol door zijn bewonderaars werd genoemd. Voor zijn opname van deze *Trois Pièces* maakte Ross gebruik van de Wiener Urtext Edition van Schott.

- *Petit Offertoire pour Harmonium*.

Ontstaan in 1880 of iets eerder en uitgegeven in 1885.

- *Pièce - Andante quasi lento*. Franck zelf gaf deze omstreeks 1880 gecomponeerde muziek geen titel. De uitgave verscheen postuum, in 1891.

Laatstgenoemde twee beknopte composities werden door Hans-Eberhard Ross voor orgel bewerkt en zijn uitgegeven door Leduc. Ook in dit geval gaat het om cd-premières.

“ERFÜLLUNG UND ABSCHIED”

De derde en laatste dubbel-cd is geheel gewijd aan de composities uit Francks sterfjaar 1890. Wat de eerste collectie betreft gaat het voor een deel om cd-premières.

- *Pièces pour Orgue ou Harmonium*, meestal aangeduid met *L'Organiste I*, wat in chronologisch opzicht onjuist is. De verzameling moest uiteindelijk 100 stukken gaan bevatten, maar Franck kwam niet verder dan 63 stukken. (Het door Marius Monnikendam in zijn *Gottmer-biografie* genoemde aantal van 59 is onjuist.) Het zijn naar toonsoort gerangschikte cycli van steeds zeven, meestal beknopte composities, waarbij aan het voorlaatste een kort Amen van enkele maten is toegevoegd. Ter afsluiting componeerde Franck een wat uitgebreider werk, dat hij meestal de titel *Offertoire* of *Sortie* meegaf. Bij de vijfde cyclus is dat een *Offertoire ou Communion* en bij de zevende een *Offertoire funèbre*. Bij de afwisseling tussen majeur en mineur paste de componist soms enharmonische verwisselingen toe, zoals cis in plaats van des, Ges in plaats van Fis en gis in plaats van as. In het nu volgende overzicht van de negen voltooide cycli zijn de in het gebruik soms lastige Franse toonsoorten vervangen door de bij ons gangbare:

- 1 in C en c
- 2 in Des en cis
- 3 in D en d 'Pour le temps de Noël'
- 4 in Es en es
- 5 in e en E

6 in F en f

7 in fis en Ges

8 in G en g 'Pour le temps de Noël'

9 in As en gis.

Volgens Vincent d'Indy, een van de sterleerlingen van Franck, zou het bij deze stukken gaan om Magnificat-versetten, die tijdens de vespers kunnen worden gespeeld ter afwisseling van de koorgedeelten (die zowel gregoriaans als meerstemmig kunnen zijn). Maar de afwisseling van majeur en mineur binnen een cyclus pleit tegen een dergelijk gebruik. Ook los van een liturgische toepassing laten deze miniaturen zich genieten, zeker als ze zo smaakvol worden gespeeld als op deze cd's. Een zekere eenvormigheid zou op den duur tot vermoeidheid kunnen leiden, maar mij is daarvan bij de eerste kennismaking niets gebleken. Het is verheugend dat we nu voor het eerst dit klinkend document bezitten bij deze collectie, die in 1891 voor het eerst is uitgegeven. Voor de opname is de Wiener Urtext Edition van Schott gebruikt, waarbij Hans-Eberhard Ross voor de orgel-transcriptie zorgde.

- *Trois Chorals pour Grand Orgue*

1 Choral I en Mi Majeur

2 Choral II en Si mineur

3 Choral III en La mineur

De zwanenzang van César Franck wordt gelukkig nog altijd regelmatig tijdens de vele orgelconcerten in ons land uitgevoerd en er bestaan ook heel wat uitstekende opnamen van. De uitvoeringen door Hans-Eberhard Ross worden vergezeld door zeer originele en verhelderende toelichtingen van Martin Weyer, die bijvoorbeeld aan de hand van het *Deuxième Choral* een historische verbinding aanbrengt van Bach via Wagner en Franck naar Messiaen. Zoals zo vaak in de drie cd-boekjes weet hij een betoog op te bouwen, dat zowel analytisch als biografisch is en ook voor minder ingewijden leesbaar blijft!

De *Trois Chorals* werden in 1891 uitgegeven, twee jaar nadat de componist op 8 november 1890 aan de gevolgen van een verkeersongeluk en een borstvliesontsteking (pleuris) was overleden. De uitgave is met een raadsel omgeven wat de opdracht

van de drie koralen betreft. Deze vermeldt de namen van Eugène Gigout, de uitgever Durand en "mon élève Augusta Holmès". Volgens Vincent d'Indy klopt dit niet en zouden de opdrachten bedoeld zijn voor (1) Alexandre Guilmant, (2) Théodore Dubois en (3) Eugène Gigout. Martin Weyer houdt zich aan de namen die op de eerste uitgave zijn vermeld en geeft wat bijzonderheden over Augusta Holmès die tot nu toe nauwelijks bekend waren. Augusta werd in 1847 in Parijs geboren als dochter van een Ierse vader en een Franse moeder. Zij studeerde niet alleen zang en piano maar ook compositie en was in de periode 1870 tot 1875 leerling van Franck. In latere jaren behoorden Chausson, Duparc en d'Indy tot haar kennissenkring. De attractieve en zelfbewuste Augusta bleef ongetrouwd, maar had niet minder dan vijf kinderen. In 1881 beleefde haar symfonie *Les Argonautes* een triomfaal succes. De herdenking van de Franse Revolutie in 1889 werd onder meer herdacht met de officiële jubileummuziek van Augusta Holmès: *Ode triomphale en l'honneur du Centenaire de 1789*. Voor haar vocale composities schreef zij haar eigen teksten, bijvoorbeeld ook voor haar opera *La Montagne-Noire*. In onze dagen kennen we haar alleen nog vanwege de (dus omstreden) opdracht van het *Troisième Choral*.

Hans-Eberhard Ross, die in Würzburg protestantse kerkmuziek studeerde aan de Staatliche Hochschule für Musik, was van 1987 tot 1990

Het Goll-orgel (1998) in de St. Martin te Memmingen.

cantor en organist in Meerbusch. Sinds 1991 is hij *Dekanatskantor* aan de St. Martin in Memmingen en in 2002 kreeg hij de titel *Kirchenmusikdirektor*. In 1998 bouwde de firma Goll uit Luzern in de St. Martin een orgel dat sterk schatplichtig is aan de instrumenten van Cavaillé-Coll. Het bestaat uit 62 registers, verdeeld over vier manualen en pedaal en met een rein mechanische registertractuur. De opname (Super Audio, ook normaal in stereo te beluisteren) klinkt glorieus. Nergens heb ik de klank van een 'echt' Frans orgel gemist en ik stem in met het grapje van Martin Weyer dat dit instrument eigenlijk een Cavaillé-Goll orgel genoemd kan worden. Deze uitgave, een historische

Hans-Eberhard Ross.

gebeurtenis, verdient wat mij betreft een ere-Edison, als er ooit nog eens een dergelijke onderscheiding aan een orgelopname ten deel zou kunnen vallen.

DISCOGRAFIE

César Franck, Complete Organ Works.
Vol. 1 'From Prodigy to Composer'. Audite 91.518 (2 cd's). Speelduur 70' 34" / 75' 54"
Vol. 2 'Unrecognised Greatness'. Audite 91.519 (2 cd's). Speelduur 64' 31" / 61' 30"
Vol. 3 'Fulfilment and Farewell'. Audite 91.520 (2 cd's). Speelduur 70' 29" / 68' 48"
Hans-Eberhard Ross, Goll-orgel St. Martin, Memmingen.
Besteladres: Audite Musikproduktion, Hülseweg 7, 32760 Detmold (D), www.audite.de

Memmingen, St. Martin (Goll, 1998)

Hauptwerk (I)		Positiv (II)		Récit (III)		Solo (IV)		Pedaal	
Praestant	16'	Montre	8'	Bourdon	16'	Hautbois	8'	Grand Bourdon	32'
Prinzipal	8'	Flûte à fuseau	8'	Diapason	8'	Voix humaine	8'	Contrebasse	16'
Doppelflöte	8'	Sallcional	8'	Cor de nuit	8'	Clairon harmonique	4'	Soubasse	16'
Gedeckt	8'	Prestant	4'	Flûte harmonique	8'			Basse	8'
Gambe	8'	Flûte à cheminée	4'	Gambe	8'			Flûte	8'
Oktave	4'	Nazard	2 2/3'	Voix céleste	8'	Tuba magna	16'	Violoncelle	8'
Flûte	4'	Flageolet	2'	Flûte octaviante	4'	Tuba mirabilis	8'	Octave	4'
Quinte	2 2/3'	Tierce	1 3/5'	Viole	4'	Clairon	4'	Fourniture	4 f
Oktave	2'	Larigot	1 1/3'	Nazard harmonique	2 2/3'			Contrebombarde	32'
Cornett	5 f	Fourniture	4 f	Octavin	2'			Bombarde	16'
Mixtur	4 f	Ranquette	16'	Tierce harmonique	1 3/5'			Posaune	16'
Cymbel	4 f	Trompette	8'	Piccolo	1'			Trompette	8'
Fagott	16'	Cromorne	8'	Plei Jeu harm.	2-5 f			Clairon	4'
Trompete	8'			Bombarde	16'				
Klarine	4'			Trompette harm.	8'				

